

**«РУКОДІЛЛЯ» ЯК НАВЧАЛЬНИЙ ПРЕДМЕТ У ЖІНОЧИХ НАВЧАЛЬНИХ
ЗАКЛАДАХ ПОЛТАВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ
(ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.)**

Л.П. КЛЕВАКА

**Україна, м. Харків, Харківський національний педагогічний університет імені
Г.С. Сковороди**

Протягом майже всієї історії України провідне місце в життєдіяльності жінки посідали трудові справи, пов'язані з веденнями домашнього господарства, шиттям, рукоділлям та доглядом за дітьми. Саме до виконання цих видів робіт суспільство через сім'ю і навчальні заклади намагалося підготувати підростаючу дівчину.

Серед пріоритетних завдань сучасної системи шкільництва важливими є збереження й розвиток кращих загальнонаціональних і регіональних традицій у галузі освіти й виховання. Особливо цікавим при вирішенні поставлених завдань є організація викладання предмету «Рукоділля» у жіночих навчальних закладах Полтавської губернії другої половини ХІХ – початку ХХ ст., адже в цей час в регіоні функціонували жіночі заклади усіх трьох відомств (Міністерства народної освіти, імператриці Марії Федорівни та духовного відомства), в яких по-різному викладався зазначений предмет.

У другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. Полтавський край мав такі жіночі навчальні заклади: інститут шляхетних дівчат, прогімназії та гімназії (міністерські, імператриці Марії Федорівни, приватні), жіночі училища (міністерські, земські, духовні), церковнопарафіяльні школи, школи грамоти і недільні школи (духовного відомства), рукодільні школи, класи, курси, майстерні та навчально-показові пункти (земські, приватні). Найвизначнішим жіночим навчальним закладом Полтавщини у ХІХ ст. був *Полтавський інститут шляхетних дівчат*, створений у 1818 р. Заклад призначався для закритого виховання, щоб дати «пристойну дворянську освіту», але не виходячи за межі потрібних для жінок знань. Обсяг останніх мав відповідати визначеній Миколою І меті – «освіта добрих дружин і корисних матерів сімейств».

Як свідчать наукові розвідки дослідниці Т. Благової, «Рукоділля» як навчальний предмет мистецького циклу викладався упродовж усього періоду навчання [3, 107]. При вивченні предмету, ставилася мета – ознайомити вихованок з технологією пошиття одягу, «витонченими» видами рукоділля, з основними економічними, естетичними, етичними, гігієнічними і практичними правилами ведення домашнього господарства. Для досягнення цієї мети дівчат навчали шити білизну і верхній одяг для себе [4, 44]. З 1818 р. даний навчальний предмет викладали не як основний, а як додатковий. Лише з травня 1874 р. предмети трудового циклу були затверджені та введені до навчального плану інститутів як основні. Згідно з планом на опанування рукоділлям в середньому відводилося дві години за тиждень у кожному класі [4, 45].

У м. Полтава діяли: *Полтавська Маріїнська жіноча гімназія* (1860 р.), *приватні жіночі гімназії В. Ахшарумової-Бельської* (1902 р.), *В. Морозовської* (1905 р.), *М. Павелко* (1907 р.), *Н. Старицької* (1908 р.), класними наставницями працювали правнучки О. Пушкіна та внучаті племінниці М. Гоголя. Н. і М. Бикови [6, 710]), *А. Вахніної* (1909 р.), *Полтавське початкове училище для єврейських дівчат з професійним відділенням* (1908 р.) та інші [6]. За межами губернського міста існували: *приватне другого рівня Гадяцьке чотирьохкласне жіноче училище Л. Ладигіної*, *Кременчуцьке приватне жіноче училище рукоділля О. Михайлюк*, *Кременчуцьке безкоштовне жіноче професійне училище Товариства допомоги бідним дітям євреїв*, *Переяславська жіноча школа рукоділля* та інші заклади.

При *повноправній прогімназії з професійним курсом В. Неупокоевої* (1905 р.) з 1908-1909 н.р. існували дворічні курси з навчання рукоділлю, педагогіки, дидактики, малювання, креслення. Також на курсах викладали рахівництво, товаровідання, гігієну,

методику рукоділля, шиття і крій плаття та білизни, прикладне малювання і живопис, квітникарство. Також при прогімназії проводилися вечірні курси для дорослих з шиття та крою плаття. Заняття тривали з 17.30 до 19.30 [5, 83].

Метою навчання рукоділля в прогімназіях, гімназіях, училищах – була загальна підготовка дівчат до різних жіночих робіт та навчання їх виготовляти для себе та майбутньої сім'ї речей, необхідних у домашньому вжитку: білизни, суконь тощо [4, 45].

До числа обов'язкових предметів, що вивчалися в гімназіях і прогімназіях входило рукоділля, потрібне в домашньому побуті. На заняттях рукоділля в гімназіях і прогімназіях Міністерства народної освіти згідно з положенням, затвердженим 24 травня 1870 р., було виділено від однієї до трьох годин за тиждень. Пізніше кількість годин на заняття рукоділлям значно зросла, і 1884 р. становила 3 год. за тиждень у кожному класі. За тодішнім законом особи, які закінчили повний курс прогімназії або чотири класи гімназії, мали право вчителювати з усіх навчальних предметів у тому числі й рукоділля, в початкових училищах.

Варто також зазначити, що розроблені Особливою Комісією програми з рукоділля були розглянуті і затверджені 4 травня 1896 р. IV секцією II з'їзду з технічної та професійної освіти. Вони склалися з таких розділів: в'язання спицями, шиття, вишивка хрестиком. Найбільша кількість годин у програмах відводилася розділу шиття [4, 45].

У кінці XIX ст. було визначено основні вимоги до викладання «Рукоділля»: навчання здійснювалося класним способом, згідно з яким усі учениці повинні виконувати одну й ту саму роботу, пояснення надаватись усім дівчатам одночасно, а не кожній окремо; елементи кожної окремої техніки робіт, наприклад, стібки, шви, зразки в'язання на спицях і гачком, вишивання хрестиком, оздоблювальні шви – ялінка, ланцюжок та інші, повинні спочатку вивчатися на зразках (окремих клаптиках відповідної тканини), а потім під час виготовлення предметів споживання; учителька при викладанні предмету має дотримуватись суворої послідовності та поступово переходити від простого до складного; вивчення стібків і швів повинно відбуватися на заздалегідь викроєних клаптиках, крій сукні та білизни по можливості має виконуватися дівчатами в класі під керівництвом учительки, в початкових училищах і перших чотирьох гімназій та прогімназій його робити спрощеним способом; роботи не повинні даватись додому, а виконуватись ученицями в класі під час уроків; кожному уроку мають передувати загальні пояснення щодо інструментів, матеріалів, посібників та інших предметів, з яким учениці матимуть справу під час занять; учительки повинні пояснювати ученицями загальні правила виконання кожної роботи, розчленовувати на окремі елементи роботу при в'язанні, шитті, вишиванні хрестом тощо та вимагати від учениці запам'ятовувати послідовність дій при в'язанні, шитті тощо та розвивати в них самостійність і свідоме ставлення до виконання робіт [4, 45].

У березні 1906 р. були затверджені нові програми з рукоділля для жіночих гімназій і прогімназій. Переважно вони збігалися з положеннями, розробленими Особливою Комісією. Але були деякі істотні доповнення: викладання рукоділля класним способом передбачалося тільки при вивченні зразків робіт, у молодших класах – й при вивченні крою, а решта частка робіт опановувала ся індивідуально; вправи з виконання різних зразків мають тривати до повного опанування прийомів робіт, після чого переходять до виконання корисних речей; уроки рукоділля в старших класах, особливо з вивчення крою, мають бути довготривалими. Крім цього, Міністерство народної освіти вперше запропонувало виділити окремі приміщення для уроків рукоділля, бо звичайні класні кімнати, здебільшого були непридатними для уроків рукоділля. До обов'язкового обладнання кабінетів рукоділля входило: швейні машини, манекени різних розмірів, шафи для зберігання матеріалів, довгі робочі столи, стільці, ширми, люстра, ножиці, голки тощо. Рукодільні класи в деяких жіночих навчальних закладах за своєю суттю нагадували мініатюрні ремісничі школи. Продаж предметів, що виготовлялись у цих класах, вважався цілком закономірним засобом для підтримки бюджету класів. Критеріями при відборі тих

чи інших об'єктів праці були їх корисність у домашньому вжитку і задоволенні місцевих потреб [4, 46]. Так, наприклад при *Полтавському училищі для сліпих дівчат* відкривалося 1 жовтня 1894 р. і станом на 1909 р. складалося з молодшого і старшого відділень підготовчих класів, трьох основних класів з ремісничим відділенням та трьох спеціальних ремісничих класів. У майстернях дівчата займалися виготовленням мережива, в'язали, плели корзинки, сидіння для стільців, килимки, гамаки з кокосових і пенькових мотузок, виготовляли з шерстяних матеріалів дамські і дитячі речі, щітки для одягу, черевик, прибирання будинку тощо. При училищі існував склад, в якому зберігалися для продажу вироби вихованок [5, 83-84].

У Полтаві також діяли *приватні курси рукоділля М. Ольховської*, відкриті в 1914 р.. Навчання на курсах тривало 2 роки. Програма була спрямована переважно на практичну підготовку дівчат, формування у них спеціальних умінь і навичок, необхідних для майбутньої професії. Практичний курс передбачав навчання прийомів різних видів рукоділля і містив такі розділи: дрібні роботи (плетіння гачком, бавовняною ниткою; виконання різних зразків плетіння на спицях; крій і пошиття білизни і жіночого одягу; вишукані роботи (вишивка гладдю, золотом, бісером; виконання зразків макраме). Теоретична підготовка мала профільну спрямованість і повністю підпорядковувалася призначенню закладу. Методика викладання рукоділля вивчалася на 2-му році навчання і передбачала теоретичну і практичну підготовку. Теоретичний курс методики складався, з таких розділів: «Значення рукоділля як шкільної дисципліни», «Теоретичні основи і система навчання рукоділля», «Методика викладання різних видів рукоділля», «Ознайомлення з існуючими підручниками з методики викладання рукоділля». Практичні заняття слухачки курсів проводили в початковій школі під наглядом викладача. Особи, що закінчили жіночі середні навчальні заклади чи мали свідоцтво про звання домашньої вчительки, по закінченні курсів мали скласти іспит на право викладати рукоділля в гімназіях, прогімназіях, а також у професійних школах [2, 45].

Як свідчать архівні джерела, різноманітні благодійні товариства брали участь у створенні професійних навчальних закладів для дітей-сиріт. Цей факт підтверджує відкриття Кременчуцьким товариством сприяння бідним *ремісничої жіночої школи в м. Кременчук* Полтавської губернії (1898 р.) при притулку для малолітніх сиріт. Дана ремісничка школа протягом чотирьох років готувала вчительок рукоділля, закрійниць, швачок, кухарок, праль, і взагалі, навчала дівчат ремесел як для домашнього господарювання, так і для заробітку. Дослідниця О. Аніщенко, вивчаючи матеріали ремісничої жіночої школи робить висновок, що в навчальному процесі цього закладу переважали практичні заняття. Так, за даними 1909 р., у I-II класах школи загальноосвітні предмети викладались 7 год. на тиждень, а на практичні заняття ручною працею відповідно передбачалось 29 навчальних годин [1, 41].

Статусу *«рукодільних майстерень»* набували всі жіночі навчальні заклади, в яких повністю була відсутня загальноосвітня підготовка. Вони знаходилися в безпосередньому віданні місцевих ремісничих управ. *Рукодільні школи*, на відміну від майстерень, передбачали загальну освіту. Проте в усіх закладах цього типу спостерігалася стійка тенденція до скорочення курсу загальноосвітніх дисциплін за рахунок фахових. До рукодільних шкіл приймалися дівчата з освітою в обсязі міських училищ, і, таким чином, теоретичне навчання у школах найчастіше обмежувалося повторенням курсу попередньо вивчених дисциплін [2, 44]. Змістом навчальних програм передбачалося виготовлення моделей з тканини, формування вмінь користуватися викрійками. Таким чином, професійна практична підготовка спрямовувалася не лише на вузьку спеціалізацію, а передбачала розвиток в учениць творчих здібностей, естетичного смаку.

Відтворення позитивних ідей викладання «Рукоділля» у жіночих навчальних закладів Полтавської губернії є запорукою успішного вирішення проблем оновлення й удосконалення змісту фахової мистецької освіти у сучасних умовах.

Література:

1. Аніщенко О. Фахова підготовка дівчат у дитячих притулках (1839-1911) / О. Аніщенко // Шлях освіти. – 2000. – №1. – С.40-42.
2. Благова Т. Розвиток жіночої художньо-промислової освіти на Полтавщині у кінці XIX – на початку XX століть / Т. Благова // Імідж сучасного педагога. – 2006. – №5-6. – С.43-46.
3. Благова Т. Розвиток шкільної і професійної мистецької освіти на Полтавщині (друга половина XIX – початок XX ст.) : навч. пос. / Т. Благова. – Полтава : Оріяна, 2009. – 240 с.
4. Лихолат О. Яким було трудове навчання дівчат у загальноосвітніх школах України до 1917 року / О. Лихолат // Трудова підготовка в закладах освіти. – 1997. – №3. – С.44-46.
5. Памятная книжка Полтавской губернии на 1910 год. – Полтава : изд-во Полтавского губернского статистического комитета, 1910. – 478 с.
6. Полтавщина : енциклопедичний довідник / За ред. А.В. Кудрицького. – К. : Українська Енциклопедія, 1992. – 1024 с.